



van Moer, W. (2012). *Atheïstische religiositeit: Een pragmatische analyse in de geest van William James, Erich Fromm en Leo Apostel*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.

ISBN 978 90 8964 462 6



*Recensent: Johan Bergé, September 2016*

Iedere boekbespreking is uiteraard subjectief en zeker wanneer de auteur wil bewijzen dat ook atheïsten religieuze ervaringen kunnen hebben en er zelfs deugd aan kunnen beleven, terwijl de recensent zichzelf een gelovige christen noemt. Wim van Moer richt zich in zijn boek tot de vrijzinnige wereld en gaat heel voorzichtig te werk om zijn 'geloofsgenoten' niet voor het hoofd te stoten door religie als één van de vele mogelijkheden te beschouwen om gelukkiger door het leven te gaan. Maar, zo voegt hij eraan toe, een atheïst met religieuze ervaring(en) is geen beter of gelukkiger mens dan een atheïst zonder religieuze ervaring(en).

Ik was aangenaam verrast omdat met dit boek vanuit vrijzinnige hoek de draad van Leo Apostel, waarbij religiositeit positief geduid wordt, weer opgenomen wordt. Meer dan elders hebben we in Vlaanderen te lijden van een anti-religie mentaliteit, al jaren gevoed door een vrijzinnige 'skeptische' campagne. Daarbij verwijst men graag naar 'The God delusion' van Dawkins, maar ook naar andere nieuwe atheïsten, waarbij men – bewust? – vergeet te melden dat Dawkins, Dennett, Russel, Haeckel, Goodenough en Harris fervente atheïsten zijn die tezelfdertijd open staan voor wat Dawkins een Einsteiniaanse religiositeit noemt. Hieronder verstaan zij: een religiositeit die zich niet bezig houdt met een persoonlijke God, maar voor dewelke de structuur van de kosmos, voor zover wij ze met onze beperkte mogelijkheden kunnen waarderen, een 'goddelijk' ontzag inboezemt. En ik geef grif toe dat dit laatste zinsdeel een zeer vrije vertaling is. Bezig zijn met een religie zonder een persoonlijk godsbeeld is voor sommige vrijzinnigen opportuun en voor sommige eigentijdse christenen een vanzelfsprekende religieuze act. We komen hier verder op terug.

De inspiratiebron voor van Moer is, naast Apostel, vooral William James en zijn pragmatisme als filosofische stroming. Hoe kan je waarheid nu objectief noemen, wanneer er sinds mensengeheugenis nog altijd gediscussieerd wordt over wat waar is en wat niet. Objectieve waarheid is contextgebonden. Zo is de waarheid van katholieke gelovigen gebaseerd op de kerkelijke interpretatie van de bijbel en die van de nieuwe atheïsten op filosofische interpretaties van een reductionistische fysica en een darwinistische evolutietheorie. De pragmatist bekijkt het anders. Voor hem is waar wat werkt, of beter gezegd, wat naar behoren functioneert en kneedbaar is naargelang de ervaringen in de tijd. Want waarheid is dynamisch, nieuwe ideeën botsen met oude 'vastgeroeste' waarheden. En mensen hebben het van nature heel moeilijk om die los te laten en tot nieuwe waarheden te komen naar aanleiding van verse meningen en feiten. Waarheden worden individueel gemaakt op basis van ervaringen. En die waarheden worden uiteindelijk beoordeeld op de wijze waarop wat voor waar aanzien wordt, werkt, wat de invloed is op het geheel en wat de gevolgen zijn voor het leven.

God kan dus – pragmatisch gezien – enkel en alleen inhoud krijgen voor een individu, op basis van zijn religieuze ervaringen, die daarenboven tijdsgebonden zijn.

Het religieuze ervaringsfeit is het kloppende hart van de religie. Aangezien de religieuze ervaring individueel is, zal ze bij iedereen (een beetje) anders zijn en daaruit volgt dat je de religieuze waarheid van een ander kunt waarderen, zonder ze zelf te moeten accepteren of onderschrijven. In de and vermeld ik hier het idee van Raimon Pannikar, die zegt dat je over de fundamentele vragen van het leven niet moet argumenteren omdat we dialogeren over iets wat ons overstijgt. Niemand heeft de volheid van de werkelijkheid tot zijn beschikking en dan benoem je die maar als God, de waarheid, Logos, karma, barmhartigheid, mededogen of wat dan ook'.

De religieuze ervaring vertrekt volgens James bij de 'de gespletenheid van het individu'. Uitzonderlijke mensen worden van nature 'volmaakt' geboren, maar de meeste mensen hebben aangeboren psychologische problemen (= de 'gespletenheid') en moeten 'opnieuw geboren' worden door een ommekeer in hun leven. Deze ommekeer wordt in gang gezet door een overstijgende ervaring, waarna er een opluchting komt en vreugde en geluk(-zaligheid). Deze overstijgende ervaring is religieus, wanneer ze een gevoel geeft van eenheid met de kosmos, die ervoor zorgt dat het individu weer grip en controle krijgt over zichzelf. Grip en controle is wat van Moer, in navolging van Fromm, benoemt als een laten varen van het ego, de hebzucht en de daarmee gepaard gaande angsten. De ervaring van één worden met datgene wat het individu overstijgt is in zijn maximaliteit een mystieke ervaring, en indien minder uitgesproken krijgt men de menselijke ervaring van geborgenheid.

Die 'gespletenheid' en 'opnieuw geboren worden' is een filosofische constructie die van Moer aanneemt in navolging van James, die op zijn beurt de mosterd haalt bij Francis Newman. Anderzijds haalt van Moer ook de neurobiologische grondslag aan voor de religieuze ervaring, maar doet er verder niets mee. Jammer, want vertrekkende van de neurobiologie en de evolutietheorie, kan men perfect de religieuze overstijgende ervaring als een gewone menselijke eigenschap duiden, die we nu eenmaal nodig hebben om de tegenslagen des levens, die we allemaal hebben, te kunnen counteren. Die ervaring niet gebruiken is niet wijs, het is als het sluiten van de ogen bij het lopen langs een afgrond of als het ontkennen van het weldadig effect van humor.

Belangrijk bij de religieuze ervaring (van Moer in navolging van Apostel) is de transcendentierichting en de transcendentiegraad. De transcendentierichting is het object, wat je ook het godsbeeld zou kunnen noemen, wat je 'grijpt' en doet overstijgen/transcenderen. De transcendentiegraad is de mate waarin dit lukt. De ervaring overkomt je (gegrepen worden). Je kan ernaar streven, maar zonder garantie op succes. Door een religieuze ervaring, een contact met een voor het individu diepste, meest ware realiteit, kan je ontsnappen aan existentiële angsten of gelukkiger omgaan met de tegenslagen des levens. Een authentiek beoefenen van de religieuze beleving kan tot een blijvende dagdagelijkse levenshouding leiden, waarbij het gericht zijn op zichzelf vermindert ten voordele van een gericht zijn op het welzijn van anderen, van het geheel.

Vanuit neurobiologisch/evolutietheoretisch standpunt is dit nu juist de functie van een religieuze ervaring. Op pag. 209 stelt van Moer, in navolging van Fromm dat de gespletenheid tot de 'condition humaine' behoort en dus iedereen die heeft. Maar in dezelfde paragraaf stelt Fromm dat er individuen zijn die deze gespletenheid niet of zeer zelden ervaren, zodat van Moer besluit dat een religieuze ervaring geen noodzakelijk element is in het leven van een individu. Ik ervaar een zekere tweeslachtigheid in deze redenering, die ik wel kan begrijpen omdat van Moer zijn atheïstische medebroeders wil sparen en balanceert op het slappe koord tussen het verdedigen van religiositeit als een weldaad voor de menselijke conditie enerzijds en anderzijds die weldaad relativeert als één van de vele mogelijkheden. Als die weldaad het gevolg is van een neurobiologisch mechanisme, ondergaat iedereen die, willens nillens, in min of meerdere mate. En daarbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen atheïsten en niet-atheïsten.

Ik ben geen filosoof, heb wel een wetenschappelijke opleiding genoten en kijk dus naar de wereld eerder vanuit de wetenschap, maar ook vanuit een religieuze opvoeding. Het verwondert mij dan ook altijd dat 'antieke' filosofen, hoe geniaal ze in hun tijd ook waren, zoveel krediet blijven krijgen. Waarom het idee van aangeboren 'gespletenheid' zo'n beslissende impact kan krijgen in het definiëren van religiositeit als één van de vele opportuniteiten om gelukkig te leven, blijft mij een raadsel. In de geneeskunde doet men toch ook geen aderlatingen meer en we aanvaarden nu toch dat de aarde rond de zon draait. van Moer verwijst zelf naar de werken van de hedendaagse neurobiologen d' Aquili en Newberg die de religieuze ervaring wetenschappelijk duiden als een hersenproces dat uiteindelijk leidt tot geborgenheid en zo een krachtig middel is om existentiële angsten te overwinnen. Een atheïst met religieuze ervaring(en) is inderdaad geen beter mens dan een atheïst zonder religieuze ervaring(en), maar zoals iedereen kan ook een atheïst zijn persoonlijke portie geluk vergroten door positief om te gaan met zijn religieuze mogelijkheden. Zijn er nog andere wegen om je existentieel geluk even krachtig te vergroten? Ik meen van niet.

Datgene waardoor je in een religieuze ervaring gegrepen wordt, de transcendentierichting van hierboven, noem ik gemakshalve het godsbeeld. Ik begrijp dat dit woord moeilijk ligt bij atheïsten, je zou het ook een mysteriebeeld kunnen noemen, maar het sluit vrij goed aan bij wat christenen met dit woord associëren. Het is niet God, maar het is een (individueel) beeld van het goddelijke, het Mysterie, het mens overstijgende, het Heilige. Wat het ook is, is niet zo belangrijk, als het individu er maar door gegrepen wordt en hierbij sluit ik aan bij het pragmatisme van James, Apostel en van Moer. Voor de meeste christenen en/of religieus geaarde mensen vandaag in Vlaanderen, is het godsbeeld niet persoonlijk en komt het dus dicht in de buurt van de transcendentierichting van Apostel. De bedoeling is dus elkaars godsbeeld te erkennen als pragmatisch waar. Het probleem is dat wanneer men zijn godsbeeld als het enige ware beschouwt, men op een fundamentalistische wijze omgaat met religie. Maar anderzijds is het ontkennen van de religiositeit in het menselijke leven ook een fundamentalistische houding, want die steunt op een eigen versie van context- gebonden vastgeroeste 'waarheid'. Wanneer van Moer oproept tot verdere dialoog, kan dit enkel wanneer enerzijds christenen met een persoonlijk godsbeeld ook een niet-persoonlijk godsbeeld als evenwaardig aanvaarden. En wanneer anderzijds atheïsten bereid zijn om te zien dat religiositeit een levensbelangrijke rol te spelen heeft.

van Moer begint en eindigt zijn boek met een oproep tot dialoog tussen alle partijen om de weerstanden tegenover elkaar uit te klaren (eigen interpretatie). Ik sluit mij daar volmondig bij aan en hoop dat de anti-religie-houding in onze maatschappij kan keren, zodat we mensen krijgen die weerbaarder zijn tegen existentieel lijden en met deze mensen een harmonischer maatschappij kunnen vormen waar het welzijn van allen een doorslaggevend argument wordt bij beleidsbeslissingen en onderlinge contacten. Maar er is nog een reden. Wanneer we onderscheid zouden kunnen maken tussen de oppervlaktestructuur van een religie (katholiek, christelijk, islam enz..) en de dieperliggende religieuze basis die voor iedere religie dezelfde is, dan weten we dat niet de religiositeit de basis is van de miserie, maar dat de oorzaak ligt bij het manipuleren van religieuze ervaringen door diegene die de wereldse macht in handen hebben, al dan niet gesteund door kerkelijke leiders. Dit doen zij uitsluitend voor eigen gewin en om hun machtsbasis veilig te stellen. Religieuze ervaringen zijn heel gemakkelijk te manipuleren, net als liefdesgevoelens en patriottisme. De hersenprocessen die aan de basis liggen van al deze gevoelens zijn zeer gelijklopend. Gooi religie niet weg, gooi liefde niet weg omdat ze misbruikt worden, maar stimuleer het mooie pragmatisch gebruik ervan.

